

GESZTESI ÉNIKŐ

A SPARTACUS-FELKELÉS LEVERÉSÉRŐL

A Tudomány című folyóirat – a Scientific American magyar kiadása – 1986. évi 1. számában jelent meg Schiller Vera „Valóban leverték a Spartacus lázadást?” című dolgozata. Ez az írás az antik forráshagyomány újra átgondolására készlet. Megállapításai azonban vagy nem újak, hanem általánosan elfogadottak, vagy pedig éppen forrásainknak a Spartacus-felkelés lefolyására vonatkozó közléseivel való szembesítése alapján lépten-nyomon ellentmondásra ösztökélnek. A szerző ugyanis, szembefordulva a szakirodalomban általánosan elfogadott nézetekkel, egy merőben új elképzelést fogalmaz meg. Konceptiójának lényegét röviden így összegezhetjük: a felkelés célja az volt, hogy összeszedjék az itáliai rabszolgákat, és együttesen elhagyják a felszigetet s a római állam területét. A rabszolgák Campaniából elindulva elfoglalták Lucaniának a Tarentumi-öböl partján fekvő kikötővárosait, s ezeket a sereg egy része folyamatosan megszállva tartotta; közben a rabszolgák zöme észak felé vonult, megverték Cassiusnak, Gallia Cisalpina propriae seregét, s közülük azok, akik gall illetőleg germán területre kívántak visszatérni, átkeltek az Alpokon, s hazatértek. A többiek visszafordultak, feldúlták egész Itáliát, miközben azoknak, akik az említett kikötővárosokban maradtak, volt idejük (három év) megfelelő számú hajót építeni. A felkelők egyetlen kudarca az volt, hogy nem tudták ismét fellázítani a szicíliai rabszolgákat; a vezérek azonban jól tudták, hogy van Itálián kívül két római seregrész (a hispaniai és a thrákiai legiók), amelyekkel nem lenne jó megütközniük; ezért, amint hírt kaptak ezek közeledéséről, a kikötővárosokban épített hajóikon eltávoztak, és magukkal vitték azokat, akik vissza kívántak térni hazájukba. Schiller V. ezzel a döntő ütközet megtörténését, a felkelő rabszolgasereg leverését, a felkelés felszámolását vitatja¹.

1. Schiller bevezetésül, koncepciójának megalapozása céljából rétorikus fogással abból az önkényes megállapításból indul ki, hogy a római hagyomány általában megbízhatatlan, elfogult a saját hadivállalkozásaik kimenetelét illető közléseiben. A rabszolgafelkelésekről eddig általánosan elfogadott felfogás azért is támadható, mert a rómaiak általában letagadták háborús vereségeiket, vagy pedig megpróbálták azt győzelemnek feltüntetni, illetőleg, ha ez végkép nem sikerült, akkor a vesztes hadvezér önkényes akciójául rótták fel a kudarcot.

Ez a beállítás azonban tarthatatlan. Gondoljunk csak Porsennára, a – római hagyomány szerint – második samnis háborúra, a caudiumi vereségre, a szegyenigára stb. Az kétségtelen, hogy a veszített csatákról szóló beszámolók mellett ritka a

¹ Vö. Tudomány 1986. 1. szám, 45–47. 1.

vesztett háborúkról való beszámoló: ennek azonban egyszerűen az az oka, hogy Róma, bár csatákban gyakran alulmaradt ellenfeleivel szemben, a háborúit azonban végül is többnyire megnyerte. Gondoljunk csak az első és második pun háborúra. (A dominatus-kori események ebben az összefüggésben természetesen közömbösek.) Az is igaz, hogy forrásainknak nem egyszer bizonytalan közlései megengednek némi szabadságot abban a tekintetben, hogy miként minősítsünk egyes fegyveres konfliktusokat a zsákmányszerző portyázástól a kisebb-nagyobb határincidenseken, hadjáratokon át a tényleges háborúig (*bellum iustum*): az azonban nem helyes, hogy bármely kétes kimenetelű ütközet vesztes háborúvá értékeljünk fel. Az is kétségtelen, hogy a *ius fetiale* alapján Crassus hadüzenet nélkül megkezdett parthus hadjárata sem minősült háborúnak² – ez persze távolról sem jelenti azt, hogy a parthusoktól elszenvedett vereség megtorlása, az elvesztett hadijelvények visszaszerzése utóbb nem volt hosszú időn át a római külpolitika egyik vezérmotívuma. Ám maradjunk talán Crassusnak a Spartacus-felkelés leverésében játszott szerepénél, illetőleg annak előzményeinél: ha Spartacuséknak valóban sikerült volna elmenekülniük Itáliából, mennyiben lenne az a rómaiak háborús vereségének tekinthető? Hiszen a menekülést, megfutamodást – bármennyire siker ez a szökevények számára – mégsem lehet háborús győzelemnek feltüntetni.

2. További érvnek szánja Schiller V. a tudományos *communis opinio* megingatására a következőket: „Tévedésre vezette az újabkori szakirodalmat és köztudatot” – szerinte – „hogy a rabszolgafelkeléseket a jobbáglázadások fényében nézték, ... és elfelejtkeztek arról, hogy a fellázadt jobbágyok ott akartak maradni, ahol a felkelés folyt, de a római rabszolgák gall, germán s hasonló polgárnak érezték magukat, és nem érezték Itáliával kapcsolatban semmi közösséget. Céljuk az volt, hogy hazatérjenek.”

Ami a jobbáglázadások megtévesztő hatását illeti, annak nyoma sincs a mérvadó szakirodalomban. Ami pedig a rabszolgáknak – pontosabban Spartacusnak és az őt követő seregrészeknek – hazatérési szándékát illeti, – szemben éppen a Krixos, majd Gannicus és Castus vezette keltákkal és germánokkal³: ebben a vonatkozásban nincs semmi új, ebben mindig egyetértettek a kutatók. S ez a helyzet ma is; elég Masaoki Doi kisebb monográfia méretű tanulmányára utalni⁴, amelyben éppen azokat az indokokat elemzi behatóan, hogy miért fordultak vissza Spartacus seregei a szabadulás útját megnyitó győzelmeik után dél felé, miért maradtak eredeti terveik ellenére mégis Itáliában.

² Vö. K.-H. ZIEGLER: Die Beziehungen zwischen Rom und dem Partherreich. Wiesbaden 1964, 33. A problémakörhöz l. még legutóbb S. CLAVADETSCHER–THÜRLEMANN: *ΠΟΛΕΜΟΣ ΑΙΚΑΙΟΣ* und Bellum Iustum. Diss. Zürich 1985, 144 sköv.

³ Az egyes – részben ethnikai – csoportok eltérő szándékaira vonatkozóan l. legutóbb H. DAICOVICIU: Aotour des „programmes” de la revolte de Spartacus. In: Spartacus. Symposium rebus Spartaci gestis dedicatum 2050 a. Sofia 1981, 44–47; V. V. HALLEJEV: Problemü sztrategii vossztanyija Szpartaka. In: Studia in honorem Chr. M. Danov, Serdicae 1985, 179–181. – Mellesleg: a szicíliai rabszolgafelkelésekkel kapcsolatban nincs adatunk a rabszolgák hasonló hazatérési szándékáról, az általánosítás tehát indokolatlan Schiller részéről.

⁴ Why did Spartacus stay in Italia? Tokyo 1978. – Schiller azonban következetesen figyelmen kívül hagyja a szaktudomány újabb állásfoglalásait, eredményeit, amelyek a felkelés kitörésének 2050. évfordulójához kapcsolódó konferenciákon, folyóiratcikkekben és monográfiákban jutottak kifejezésre. Ez annál kifogásolhatóbb, mert e jelenségekre hazai fórumon is felhívták a figyelmet; vö. pl. MARÓTI E.: Spartacus-konferencia Bulgáriában. AntTan 24 (1977) 269–262; HOFFMANN Zs.–MARÓTI E.: A Spartacus-felkelés újabb irodalmából, uo. 26 (1979) 280–282.

A kutatók tehát kivétel nélkül egyetértének abban, hogy Spartacus a 72. év consulai, majd Gallia Cisalpina propriaetora felett aratott győzelmét követően el akart távozni seregével Itáliából, azonban megváltoztatva szándékát visszafordult, s dél felé vette útját. Ez az egyetértés a szakirodalomban nem véletlen, hanem a források egybehangzó közlésein alapul, amelyek – ha nem is feltétlenül elfogulatlan indoklással (a valódi okokat nem is ismerhették) – erről a meglepő fordulatról adnak hírt. Így pl. Plutarchos (akire Schiller is hivatkozik) azt írja, hogy Spartacus seregét az Alpok felé vezette, azzal a szándékkal, hogy azon átkelve hazatérhessenek. Katonái azonban tömegükben bízva, és addigi sikereiken elbizakodva nem hallgattak rá, hanem végigportyázták Itáliát...⁵ De hasonlóan tudósít már a lényegében kortárs Sallustius (akiről Schiller, mint általában a kortárs szerzőkről, hallgat): *Haud aliam fugae rationem capiendam sibi esse pauci prudentes probare, ... laudantque, quod ille iubet facere, pars stolide copiis adfluentibus ferocique ingenio fidens, alii inhoneste patriae immemores, at plurimi servili indole nihil ultra praedam et crudelitatem appetere... consilium ... optimum videbatur*⁶. Tehát: A kisszámú megfontoltabbak egyetértének abban, hogy nincs más módja a menekülésnek ... s helyeslik amit ő (ti. Spartacus) megparancsol, egy részük harcias elszántsággal együgyűen bízva csapataik gyarapodásában, mások méltatlan módon megfélemlítve hazájukról, ám a legtöbben szolgai lelkülettel csak a zsákmányolásra és kegyetlenkedésre törekedtek, s a legjobb megoldásnak a visszafordulást választották.

3. A felkelés menetét áttekintve Schiller abból indul ki, hogy a rabszolgák elfoglalták a Tarentumi-öböl partjának kikötővárosait, s ezekben építhettek három év alatt annyi hajót, amennyi az egész sereg: asszonyostul-gyerekestül mintegy 120 ezer ember elszállításához elegendő volt; – bár ez az állítólagos hajóépítés is részben fölöslegessé vált volna, ha a germán és kelta rabszolgák valóban elhagyták volna Itáliát⁷, amint azt Schillernél olvashattuk.

A kérdéses kikötővárosok közül Schiller név szerint Metapontumot és Thuriit említi. Metapontum elfoglalásáról azonban a forrásokban szó sincs. Florus azt írja, hogy *Metapontum terribili strage populantur* (III 20, 5); Orosius pedig – minden bizonnyal a liviusi hagyománynak megfelelően – a város környékén való elvonulásukat említi: *per Consentiam et Metapontum circumducti ingentia brevi agmina collegerunt* V 24, 2). Thuriit illetően Appianostól (b. c. I 457) megtudjuk, hogy valóban elfoglalták a várost, – azonban nem a felkelés kezdetén, 73-ban, hanem csak az északról való visszatérésüket követően, feltehetően 72 őszén! Az is biztosra vehető, hogy csak rövid néhány hónapig tarthatták kezükben, mivel – mint Plutarchostól (*Crass.* 10,9) tudjuk –, a tél már a félsziget legdélebbi részén találta őket, ahová Crassus lezsorította, és erődítéssel elzárta őket. A már részletkérdés, hogy Thuriit nem közvetlenül a parton épült, tehát tulajdonképpen nem nevezhető tengerparti kikötő-

⁵ *Crass.* 9, 7–8: ἤγεν ἐπὶ τὰς Ἀλπεῖς τὸν στρατὸν, οἰόμενος δεῖν ὑπερβαλόντας αὐτὰς ἐπὶ τὰ οἰκεία χωρεῖν, τοὺς μὲν εἰς Θράκην, τοὺς δ' εἰς Γαλατίαν. οἱ δὲ πλῆθει τ' ὄντες ἰσχυροὶ καὶ μέγα φρονοῦντες, οὐχ' ὑπήκουον, ἀλλ' ἐπόρθον ἐπιπορευόμενοι τὴν Ἰταλίαν.

⁶ B. MAURENBRECHER kiegészítéseivel, in: C. Sallusti Crispi Historiarum reliquiae, Fasc. II. Fragmenta (Lipsiae 1893) III 98.

⁷ Ismeretes, hogy még a felkelés utolsó fázisában is találkozunk kelta és germán rabszolgák tízezreivel, akik Gannicus és Castus vezetésével harcoltak; vö. Front. *strat.* II. 5,34. Plut. *Crass.* 11,4. Liv. *per.* 97.

városnak; a lényeg az, hogy kikötőjében, amely ekkor már távolról sem volt olyan jelentős, mint a peloponnésosi háborúk idején, ennyi idő alatt, de általában sem építhettek a rabszolgák valamire való számú hajót.

Hogy pedig valójában egyáltalán nem voltak hajóik a felkelő rabszolgáknak, azt bizonyítja két sikertelen átkelési kísérletük a szomszédos Szicília szigetére. Az első esetben a kilikiai kalózokkal állapodtak meg 2000 emberüknek a tengerszoroson való átszállítására⁸. Ugyan mi szükségük lett volna erre, ha tízezreknek messzi útra való elszállítására elegendő hajójuk van? S ha valóban lett volna, akkor miért kísérelték meg az átkelést másodszor – most már a menekülőben – deszkákból, gerendákból és hordókból összetákolt tutajokon, ahogy Florus elmondja, s amire Sallustius fragmentumaiból is következtetni lehet? Florus szerint: *ibi circa Bruttium angulum clusi, cum fugam in Siciliam pararent neque navigia suppetere⁹ ratesque ex trabibus et dolia conexa virgultis rapidissimo frato frustra experirentur* (III 20, 13: ott Bruttium szögletében körülférték őket; ekkor megkísérelték átkelni Sziciliába, s mivel nem voltak hajóik, deszkákból és hordókból vesszőkkel tákoltak össze tutajokat; ezek az örvénylő tengerszorosban kudarcot vallottak.) Florus végső forrása Sallustius lehetett, amint erre két idevágó töredékből következtetni lehet: *Dolia cum sub trabes locata vitibus aut tergis vinciebant. Implicatae rates ministeria prohibebant* (Hist. fg. IV 30–31. M.: Akkor a gerendák alá helyezett hordókat szőlőindákkal vagy szíjjakkal kötötték oda. Az összetákolt tutajok felmondták a szolgálatot).

4. Schiller többször is megismétli, hogy Pompeius és M. Lucullus közeledésének hírére Spartacusék a Tarentumi-öbölben levő kikötővárosokba igyekeztek, s onnan hajóikon idejében eltávoztak. Hogy mi a helyzet a kikötővárosokkal és a hajókkal, azt láttuk. Forrásaink azonban egyértelműen közlik azt is, hogy Crassus erődvonalának áttörése után a rabszolgák Brundisium felé – tehát nem az öböl felé! – siettek¹⁰. Igaz, azt is közlik, hogy M. Lucullus legióinak beérkezése miatt kénytelenek voltak visszafordulni¹¹, és siettetni a megütközést Crassus seregeivel Pompeius és Lucullus megérkezése előtt, s erre törekedett a maga részéről Crassus is, hogy ne kelljen osztoznia a győzelem dicsőségében¹².

A tanulmány szerzője mindezeket az adatokat figyelmen kívül hagyja koncepciója kialakításakor, és a mindkét részről szorgalmazott döntő összecsapásnak a tényét is vitatja, bár erről ugyancsak egybehangzóan nyilatkoznak forrásaink, és számos részletről is beszámolnak¹³. Nyomatékos érvnek szánja a csata megtörténtének cáfolására azt a körülményt, hogy Appianos nem említi a csatában elesett rabszolgák számát. Appianos valóban csak azt írja, hogy „a megölt ellenséget meg sem lehetett számolni”¹⁴: ez azonban nem azt jelenti, hogy nem is volt döntő ütközet! Arról nem is beszélve, hogy viszont a római halottak számát közli; ha nem történt meg az ütközet, akkor ezek ugyan hol estek el?!

⁸ L. MARÓTI E.: A kalózkodás Szicília körül C. Verres propraetorsága idején. AntTan. 4 (1957) 33–36; vö. még uő.: A kalózkodás a római polgárháborúk korában (Apollo Könyvtár 1.) Budapest 1972, 67.

⁹ Vö. Cicero, II in Verr. V 6: *sine ulla facultate navium*.

¹⁰ Vö. Appian. b. c. I 120, 556.

¹¹ Vö. Appian. b. c. I 120, 557.

¹² Vö. Sall. Hist. fg. IV 39. (M.), App. b. c. I 120, 555–556. Plut. Crass. 36, 2. (=Synkr. 3, 2.)

¹³ Vö. Sall. Hist. fg. IV 41. (M.), Liv. per. Flor. II 5,34. App. b. c. I 120, 557. Plut. Crass. 11, 6. 9. Pomp. 21, 3. Eutrop. VI 7, 2. Oros. V 24, 6–7.

¹⁴ App. b. c. I 120, 558: *ὡς φόνον γενέσθαι τῶν μὲν οὐδ' ἐναριθμητόν, Ῥωμαίων δὲ ἐς χιλίους ἄνδρας...*

A döntő csatát a rabszolgák felett aratott végső győzelmet Schiller Vera szerint Crassus egyszerűen kitalálta, – meséjét (?) természetesen mindenki kétkedés nélkül elhitte, a senatus is inkább megszavazta számára az *ovatio*-t, mintsem hogy elismerje a rabszolgák tízezreinek sikeres elmenekülését Itáliából! Szerinte a rabszolgák feletti győzelem bizonyítékaul Pompeius szolgáltatta a több ereznyi foglyot, azokból, akiket Hispaniából hozott magával Itáliába. A Schiller szerint legmegbízhatóbb forrás, Plutarchos azonban arról ír, hogy a csatából menekülő néhány ezer rabszolga Pompeius seregébe ütközött¹⁵, tehát ezek, és nem a hispaniai foglyok voltak a győzelem bizonyítékai.

Schiller a továbbiakban arra a kérdésre kíván választ adni, hogy hová mehettek a rabszolgák, miután elhagyták Itáliát. Szerinte részint nemzetiségüknek megfelelően visszatértek hazájukba, részint a parthusokhoz álltak, és részt vettek Crassus későbbi legyőzésében. Ezekre az elképzelésekre azonban a forrásokban a leghalványabb utalás sem lelhető fel¹⁶.

Nem tudjuk elfogadni a szerzőnek a felkelés utóéletére vonatkozó megállapításait sem. Szerinte ugyanis a rabszolgák utolsó állomáshelye a Tarentumi-öböl lucaniai partszakasza volt, s ennek bizonyítéka volna az, hogy egy évtizeddel később itt verte le Octavius, a későbbi Augustus apja azokat a Spartacushoz csatlakozott szegénysorsú itáliaiakat, akik utóbb szülőföldjükön akartak maradni. – Suetonius hivatkozott közléseiben viszont egyértelműen rabszolgákról, s nem szabadokról van szó: *pater Octavius adversus fugitivos¹⁷ rem prospere gesserat* (Aug. 7.); *fugitivos, residuam Spartaci et Catilinae manum Thurinum agrum tenentis in itinere delevit* (Aug. 3). –

A fentebbiekben nem volt mód reflektálni a Tudományban megjelent cikk minden részletére, de annyi remélhetőleg kiviláglik, hogy a források ilyen önkényes kezelése révén kialakított koncepció a legkisebb mértékben sem ingathatja meg a tudományos kutatásban hosszú évtizedek során az alapkérdéseket illetően kialakult *communis opinio*-t; más kérdés, hogy a szerző teljes egészében negligálta az utolsó két, két és fél évtized kutatásait, tudományos állásfoglalásait is. Fejtegetéseinek a forrásokkal való szembesítése minden esetre alkalmat adott arra, hogy újólag, tüzetesen felmérjük az önellentmondó forráshagyományozással szemben felvetendő kételyeket, s néhány ponton élesebben megfogalmazhassuk a Spartacus-felkelés lefolyásának olykor kissé elnagyolt ábrázolását.

¹⁵ Vö. Plut. *Crass.* 11, 11. *Pomp.* 21, 3.

¹⁶ Mellesleg el lehetne gondolkodni azon, hogy a Carrhae melletti csata idején (i. e. 53-ban) mennyi lehetett volna a rabszolgasereg zömének az életkora, hiszen a kelták és germánok pl. jórészt a 2. sz. végén kerültek római fogságba, Marius győzelmei során!

¹⁷ A *fugitivi* a *servi* gyakori megbélyegző megjelölése; vö. MARÓTI E.: Katonaszökevények vagy szökött rabszolgák? *AntTan* 25 (1978) 94–97.

VON NIEDERSCHLAGUNG DES SPARTACUS-AUFSTANDES

In ihrem Diskussionsbeitrag widerlegt Verf. die Behauptungen von Vera Schiller. Die Hauptthesen sind: Crassus bzw. die Römer hatten den Sklavenheer nicht besiegt und aufgerieben; der Entscheidungskampf und der Sieg der Römer war bloße Erfindung und Lüge des Crassus. Die Sklaven sind nämlich, nach V. Schiller, einerseits nach Norden gelaufen und in ihre Heimatländer zurückgekehrt, andererseits haben sie in den – angeblich – eroberten Hafenstädten Süditaliens Schiffe in einer Menge gebaut und auf denen heimgekehrt bzw. nach Parthien gefahren.

Verf. hat obige Vorstellungen auf Grund der diesbezüglichen antiken Quellenäußerungen bzw. der Feststellungen der neueren Sekundärliteratur widerlegt, zugleich die methodische Fehler und die eigenartigen Quellenbenutzung von Schiller gezeigt.